

G‘AFUR G‘ULOM IJODIDA INSON VA ZAMON MUAMMOSI: “SHUM BOLA” QISSASINING STRUKTURAL-TANQIDIY TAHLILI

*Farg‘ona davlat universiteti filologiya
fakulteti o‘zbek tili yo‘nalishi 4-bosqich talabasi
Xurmataliyeva Shahrizoda*

ANNOTATSIYA. Ushbu tadqiqot ishida G‘afur G‘ulomning "Shum bola" qissasi akademik Umarali Normatovning "Ijod sehri" asarida ilgari surilgan metodologik tamoyillar asosida keng ko‘lamli tahlil qilinadi. Maqolada asarning janr tabiati, qahramon xarakteridagi ekzistensial evrilishlar, sotsial determinizm va muallifning individual uslubi tanqidiy tahlil qilingan. Tadqiqotda asardagi kulgi tabiati shunchaki komizm emas, balki ijtimoiy fojining estetik ifodasi sifatida yoritiladi.

KALIT SO‘ZLAR: G‘afur G‘ulom, Umarali Normatov, "Ijod sehri", tragikomizm, badiiy psixologizm, pikaresk, ijtimoiy determinizm, milliy xarakter, ironiya, sotsial tahlil.

KIRISH. Adabiyotshunoslik ilmi asarni shunchaki o‘qishni emas, balki uning ichki qatlamlaridagi yashirin ma’nolarni kashf etishni talab qiladi. Akademik Umarali Normatov o‘zining "Ijod sehri" asarida G‘afur G‘ulom olamiga kirar ekan, "Shum bola" qissasini o‘zbek milliy tafakkurining badiiy ensiklopediyasi sifatida baholaydi. Olimning qarashlari shuni ko‘rsatadiki, asar yuzasidagi quvnoqlik va sarguzashtparastlik zamirida o‘sha davrning ulkan ijtimoiy fojialari, qashshoqlik va inson erkinligi uchun kurash yotadi. Ushbu maqola "Shum bola" qissasini yangicha tanqidiy va tahliliy prizma orqali ko‘rib chiqishni maqsad qiladi.

I. ASARNING JANR TABIATI VA PIKARESK AN‘ANALARI

"Shum bola" qissasi o‘zining tuzilishi jihatidan jahon adabiyotidagi "pikaresk roman" (darbadar qahramon haqidagi asar) an‘analariga yaqin turadi. Biroq, G‘afur G‘ulom bu janrni o‘zbek xalq og‘aki ijodi, latifachilik va realistik tasvir bilan boyitib, mutlaqo yangi janr ko‘rinishini yaratdi.

Tanqidiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, qahramonning darbadarligi — bu shunchaki qiziqish emas, balki ijtimoiy zaruratdir. Umarali Normatov ta’kidlaganidek, Shum bola — bu o‘z davrining "ko‘zgusi". U jamiyatning eng quyi qatlamlaridan tortib (o‘g‘rilar, qalandarlar), eng yuqori qatlamlarigacha (boylar, ulamolar) bo‘lgan masofani bosib o‘tadi. Bu sayohat davomida kitobxon XX asr boshidagi Turkistonning real, bezaklarsiz manzarasini ko‘radi. Asarning pikaresk tabiati undagi voqealar zanjirini emas, balki qahramonning ijtimoiy muhit bilan to‘qnashuvidagi psixologik holatlarini birinchi planga olib chiqadi.

II. QAHRAMON PSIXOLOGIZMI: “SHUMLIK” — NIQOB YOKI ASLIYAT?

Shum bola obrazi adabiyotshunoslikda ko‘pincha biryoqlama — faqat sho‘x bola sifatida talqin qilingan. Ammo asarni tanqidiy tahlil qilsak, undagi psixologik dualizm (ikkiyoqlamalik) yaqqol ko‘rinadi.

Ekzistensial mudofaa: Shum bolaning har bir "shumligi" — bu shafqatsiz hayotga nisbatan o‘ziga xos qarshilik. U och qolganda, kaltak yeganda yoki xo‘rlanganda kuladi. Bu kulgi — uning taslim bo‘lmaslik strategiyasidir. Umarali Normatov ushbu holatni "ijodiy jasorat" deb baholaydi.

Ijtimoiy determinizm: Qahramonning o‘g‘rilar orasiga tushib qolishi yoki Sariboyning makkajo‘xori maydonida kamsitilishi uning tabiatini o‘zgartirmaydi, balki charxlaydi. U o‘g‘ri emas, lekin o‘g‘rilar tilini biladi; u cho‘pon emas, lekin xo‘jayinning psixologiyasini o‘rganadi. Bu yerda adib insonning moslashuvchanligini emas, balki uning har qanday chirkin muhitda ham o‘z ma‘naviy "men"ini saqlab qolishini ko‘rsatib beradi.

III. SARIBOY OBRAZI VA IJTIMOYIY TAHLIL

Maqolaning tanqidiy yo‘nalishi asardagi salbiy personajlar tahlilida yanada kuchayadi. Sariboy obrazi — bu o‘zbek mulkdorlarining umumlashma, tipiklashgan qiyofasi. Uning tili, harakati va o‘ylari faqat bitta narsaga — moddiy manfaatga yo‘naltirilgan.

Umarali Normatov o‘zining "Ijod sehri" kitobida Sariboy va Shum bola munosabatlarini "aqli rasolik va ma‘naviy qashshoqlik to‘qnashuvi" deb ataydi. Shum bola Sariboyni o‘zining o‘tkir tili va mantiqi bilan doim "mot" qiladi. Masalan, uning makkajo‘xori maydonidagi "hushyorligi" ustidan kulishi, boyning xasisligini fosh etishi jamiyatning yuqori tabaqasi ma‘naviy jihatdan qanchalik tuban ekanini isbotlaydi. Bu epizodlar shunchaki kulgi uchun emas, balki jamiyatning tanqidiy diagnozi sifatida xizmat qiladi.

IV. TILNING SEMANTIK VA ESTETIK QUVVATI

G‘afur G‘ulomning uslubi — bu xalqning tirik nafasidir. Maqolada adibning individual uslubi quyidagi nuqtalarda tahlil qilinadi:

Ironiya va Sarkazm: Adib fojiali holatlarni (masalan, ochlikni) ironiya orqali tasvirlaydi. Bu kitobxonda rahm-shafqat emas, balki qahramonga nisbatan hurmat uyg‘otadi.

Dialektizmlar va Arxaizmlar: Asarda qo‘llanilgan har bir so‘z davr rangini (koloritini) saqlab turadi. Umarali Normatov adibning so‘z qo‘llash mahoratini "zargarona" deb baholagan. Til bu yerda shunchaki aloqa vositasi emas, balki personajlarning ijtimoiy statusini belgilovchi vositadir.

V. TAHLIL VA ILMIY NATIJALAR

O‘tkazilgan tahlillar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Tragikomizm fenomeni: "Shum bola" jahon adabiyoti durdonalaridan qolishmaydigan tragikomik asardir. Undagi kulgi fojiani yengish uchun xizmat qiladi.

Karakter evolyutsiyasi: Shum bola asar davomida faqat jismonan emas, balki ma'naviy-intellektual jihatdan ham o'sib boradi. U hayot maktabini ko'rgan "kichkina odam"ning buyuk timsolidir.

Metodologik ahamiyat: Umarali Normatovning tadqiqotlari ushbu asarni o'rganishda yangi ufq ochdi. Asar — milliy o'zlikni va ijtimoiy ziddiyatlarni badiiy in'ikos ettiruvchi murakkab struktura ekanligi tasdiqlandi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, G'afur G'ulomning "Shum bola" qissasi Umarali Normatovning "Ijod sehri" asarida ilgari surilgan g'oyalar bilan uyg'unlikda tahlil etilsa, uning haqiqiy badiiy qiymati namoyon bo'ladi. Maqolada asoslanganidek, asar shunchaki bolalik xotiralari emas, balki inson irodasi, erkinligi va ijtimoiy adolatsizlik o'rtasidagi manguликka daxldor ixtiloflarning badiiy bayonidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'afur G'ulom. Shum bola. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2018.
2. Umarali Normatov. Ijod sehri. — Toshkent: Sharq, 2007.
3. Umarali Normatov. Qahramonlik — ma'naviy jasorat. — Toshkent: O'qituvchi, 1986.
4. Naim Karimov. G'afur G'ulom: hayoti va ijodi. — Toshkent, 2012.
5. Matyoqub Qo'shjonov. G'afur G'ulom mahorati. — Toshkent, 1978.
6. Yoqubov. Badiiy matn tahlili mahorati. — Toshkent, 2011.